

A BÉREK ALAKULÁSÁNAK JELLEMZŐI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MINIMÁLBÉREKRE

A GKI Rt. az elmúlt évek során több kutatást is végzett a bérek alakulásával kapcsolatban, főleg a minimálbér-emelések által kiváltott hatások nyomon követése érdekében, melynek egyes fázisairól a Munkaügyi Szemle hasábjain a szerzők már korábban is beszámoltak. Jelen tanulmányuk a címben jelzett kutatás alapján összefoglalja legfontosabb megállapításait, a folyamatok időbeli lefutását.

Összeállításunk első része a statisztikai adatok, második fele a GKI kétszeri felmérésének eredményeit, harmadik része a 2003 májusi keresetfelvétel alapján kialakult képet mutatja be. A kutatás a 2001–2002-es folyamatokat elemzi, aktualitását az adja, hogy az említett két évben történt kormányzati beavatkozás a minimálberekbe, illetve a költségvetési szféra béreibe, a 2003-as és 2004-es keresetalakulásra is hatással vannak.

A bérek 2002-es alakulásának sajátosságai statisztikai adatok alapján

2002-ben a bruttó nominális átlagkereset 18,3%-kal, a nettó 19,6%-kal, a reálkereset 13,6%-kal haladta meg az egy évvel korábbit. Ezen belül a versenyszférát 13,3%-os, a költségvetést 29,2%-os bruttó keresetnövekedés jellemezte. Ez utóbbi terület magas keresetnövekedési ütemét a 2001. év folyamán történt központi intézkedések áthúzó hatása, valamint a 2002. évi illetményemelkedések határozták meg: nevezetesen a minimálbér 40 ezerrel 50 ezer forintra emelése, a hivatásos katonák 50–70%-os illetményemelkedése, valamint szeptember hónaptól a közalkalmazottak 50%-os alapbéremelése. (Erősítette a folyamatot a parlamenti választásokhoz kapcsolódó végkielégítés és egyéb juttatások kifizetése is.)

Az alkalmazotti adókedvezmény szeptembertől (3000 Ft/fő/hó összegről 9000 Ft/fő/hó összegre) bekövetkezett emelése miatt szeptember-december hónapokban a nettó átlagkereset növekedési üteme 3-4 százalékponttal haladta meg a bruttó átlagkeresetét, emiatt az év egészében a nettó átlagkereset javára mutató növekedési ütemkülönbség 1,3 százalékpont. Az alkalmazotti adókedvezmény növelésének célja a minimálbér adómentessé tétele volt, de kisebb-nagyobb mértékben az alkalmazásban állók mintegy háromnegyedét érintette. Az intézkedés hatására az év egészét tekintve a versenyszférában 2,4 százalékponttal volt magasabb a nettó keresetek növekedési üteme, mint a bruttó kereseteké. A költségvetési szférában fordított összefüggés volt tapasztalható: a nettó keresetek növekedési üteme 1,7 százalékponttal maradt el a bruttótól a kiugróan magas bruttó bérfelértékelési dinamika következtében.

A teljes munkaidőben alkalmazásban állók bruttó nominális keresete 2002 január-decemberben 122 500 forint volt, a versenyszférában dolgozók átlagosan 116 600 forintot, a költségvetési szerveknél alkalmazásban állók 136 900 forintot kerestek. A nettó keresetek nemzetgazdasági szinten 77 607 forintot tettek ki, a versenyszférában 74 816, a költségvetésben 84 475 forintot kerestek a munkavállalók. Évek óta 2002-ben fordult elő először, hogy a költségvetési szféra átlagkeresetei magasabbak voltak, mint a

1. táblázat

**A teljes munkaidőben alkalmazásban állók
átlagkeresetének alakulása 2002-ben**

Megnevezés		Versenyszféra		Költségvetési sféra	
		Bruttó	Nettó	Bruttó	Nettó
Fizikaiak	Ft/fő	84.152	58.237	88.589	60.111
	Előző év=100%	114,1	117,9	131,2	131,0
Szellemiek	Ft/fő	182.667	108.643	157.016	94.626
	Előző év=100%	111,2	112,8	128,3	126,2
Fizikai/szellemi %		46,1	53,6	56,4	63,5
Nettó/	Fizikai	69,2		67,9	
bruttó %	Szellemi	59,5		60,3	
		Bruttó		Nettó	
Fizikai	V/K	95,0		96,7	
Szellemi	V/K	116,3		114,8	

Forrás: Létszám és kereset a nemzetgazdaságban 2002 január-december KSH gyorsjelentés 2003. február 19., GKI számítás

versenyszféráé. Kevésbé szép a kép, ha a szellemi foglalkozásuk kereseteit vetjük össze, ahol még mindig a versenyszféra vezet. Ezek a számok még mindig a felsőfokú végzettségű közalkalmazotti és köztisztviselői illetmények relatíve alacsony színvonaláról árulkodnak. A 2002-es kiemelkedően magas reálkereset-növekedés (versenyszférában 10,2% a költségvetésiben 21,1%) nem volt elégséges több év hátrányának ledolgozására (1. táblázat).

A kereseti arányok összenyomottságát illusztrálja, hogy a költségvetési sférában mintegy tíz százalékkal közelebb vannak egymáshoz a fizikai-szellemi munkakörben foglalkoztatottak keresetei. Ez nagyon indokatlannak tűnik annak tudatában, hogy a költségvetési sférában lényegesen magasabb a felsőfokú végzettségűek hányada, mint a versenyszférában (2. táblázat).

A legális átlagkeresetekben háromszoros a különbség az ágazatok között, de a négy számjegyes szakágazatok szerint vizsgálva sokkal nagyobb a távolság.

2. táblázat

**Az alkalmazásban állók létszámának megoszlása a
nemzetgazdaságban, 2002 január-december %**

Megnevezés	Versenyszféra	Költségvetési sféra	Összesen
Fizikaiak	67,9	32,1	100,0
Szellemiek	30,7	69,3	100,0

Forrás: Létszám és kereset a nemzetgazdaságban 2002 január-december KSH gyorsjelentés 2003. február 19., GKI számítás

3. táblázat

**A bruttó átlagkereseti sorrend gazdasági
áganként 2002-ben**

Sorsz.	Nemzetgazdasági ág	Ft/fő/hó
1.	Pénzügyi tevékenység	241.273
2.	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	167.841
3.	Villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás	155.400
4.	Bányászat	138.600
5.	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	133.800
6.	Szállítás, raktározás, posta távközlés	130.600
7.	Oktatás	128.665
8.	Ipar	117.177
9.	Feldolgozóipar	113.659
10.	Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	111.567
11.	Kereskedelem	106.530
12.	Egészségügyi, szociális ellátás	103.188
13.	Építőipar	86.191
14.	Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	84.240
15.	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	81.069

Forrás: Létszám és kereset a nemzetgazdaságban 2002 január-december KSH gyorsjelentés 2003. február 19., GKI számítás

A szakágazatok szerinti különbség 6,8-szoros, a listát az egyéb hitelnyújtás vezeti 352 076 forinttal, míg a sereghajtó a szőrmekikészítés, szőrmecikk árusítás 52 091 forinttal (3. és 4. táblázat).

Kutatásunk szempontjából azonban az a lényeges, hogy a 2001–2002-ben foganatosított bérpolitikai lépések okoztak-e átrendeződést az átlagkeresetek szerinti sorrendekben?

A lezajlott nominális keresetnövekedési folyamat – ami a közalkalmazottak esetén teljes egészében csak 2003-ban bontakozik ki – már 2002-re is átrendezte az ágazatok bérpozícióját, amelyet az alábbiakban foglalhatunk össze:

- Az ágazatok egyik csoportja magas növekedési ütemet produkálva jelentősen javítani tudta bérszínvonalát: oktatás, közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás.
- A legtöbb ágazat – a két év alatt közel 40%-os nemzetgazdasági keresetnövekedési dinamikához közel állóan – növelte nominális bérszínvonalát, de ezzel – értelemszerűen – nem tudott számottevően változtatni a bérszínvonal rangsorában elfoglalt pozícióján.
- A legalacsonyabb dinamikával bért emelő ágazatok közül három a bányászatba és a kohászatba tartozik (a bányászat egésze, ezen belül az egyéb ásványbányászat és az energiahordozók bányászata; fém

**A bruttó átlagkeresetek színvonala
és növekedési üteme szerinti sorrendek**

Kód	Megnevezés	Sorrend*		
		Növekedési ütem 2002/2000 %-a alapján	2000	2002
			Ft/fő alapján	
DD	Fafeldolgozás	23	1	3
DC	Bőrtermékek, lábbeli gyártása	6	2	1
DB	Textíliák, textiláru gyártása	13	3	2
H	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	28	4	6
B	Halászat	24	5	4
DN	Máshova nem sorolt feldolgozóipar	22	6	5
A,B	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdaság, halászat	27	7	7
F	Építőipar	19	8	8
N	Egészségügyi, szociális ellátás	29	9	9
O	Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	25	10	12
M	Oktatás	30	11	20
DA	Élelmiszer, ital, dohány gyártása	7	12	11
	Nemzetgazdaság összesen	26	13	18
DJ	Fém alapanyag, Fémfeldolgozási termék gyártása	3	14	10
D	Feldolgozóipar	12	15	13
DK	Gép, berendezés gyártása	17	16	15
C+D+E	Ipar	10	17	14
DI	Egyéb nemfém ásványi termék gyártása	16	18	19
DL	Villamos gép, műszer gyártása	9	19	17
DE	Papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység	4	20	16
K	Ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	21	21	23
I	Szállítás, raktározás, posta, távközlés	18	22	22
L	Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	31	23	28
CB	Egyéb ásványbányászat	2	24	21
C	Bányászat	1	25	24
DM	Járműgyártás	14	26	25
E	Villamosenergia-, gáz, gőz-, vízellátás	15	27	27
CA	Energiahordozó bányászat	5	28	26
DG	Vegyi anyag, termék gyártása	11	29	29
DF	Kokszgyártás, kőolajfeldolgozás	20	30	31
J	Pénzügyi tevékenység	8	31	30

* Az 1. A legalacsonyabb érték, a 31. a legmagasabb

Forrás: KSH adatok alapján GKI számítás

alapanyag, fémfeldolgozási termék gyártása), ahol az átlagosat jóval meghaladó korábbi bérszínvonaluk relatíve csökkent a bérszála aljának erőltetett emelkedése miatt. A papírgyártás, kiadói, nyomdai tevékenység bérhelyzetének romlása igen eltérő dinamikával mozgó szakágazati trendek eredőjeként alakult ki. Úgy tűnik, az aktuális ügyekhez jobban

4. táblázat

kapcsolódó területeken jelentős volt a bérnövekedés (időszaki kiadvány kiadása, napilapnyomtatás), míg a standard területekről ez nem mondható el.

• Speciális csoportoknak minősíthetők a 2000–2002 között jelentős bérdinamikát elérő, de helyezési számán változtatni nemigen tudó ágazatok: a mezőgazdaság és az egészségügyi, szociális ellátás. A két terület problematikája nem kezelhető együtt. A mezőgazdaság a jellemzően minimálbéren bejelentett foglalkoztatás terepe, ahol jelentős a zsebbe történő kiegészítő fizetés és a feketemunka, ezért a valós kereseti lehetőségekről kevés az információ. Az egészségügy – a két év alatt megvalósult több mint 50%-os átlagkereset-növekedés ellenére, melynek jelentős részét elvitte a minimálbér emelése – sem tudott pozícióján javítani, melynek alapvető oka a rendkívül kedvezőtlen bázis (5. táblázat).

A legalacsonyabb bérszínvonalú ágazatokban magas az élömunka aránya az összköltségen belül és a kötelező minimálbér-emelés a fizikai foglalkoztatottak többségét – esetenként közel teljes körét – érintette papírforma szerint. Ennek ellenére a legalacsonyabb bérszínvonalú ágazatokban általában a nemzetgazdasági átlagnál alacsonyabb bérdinamika realizálódott 2000–2002 között. Ebben a periódusban az összesített bruttó és nettó keresetek szinte azonos dinamikával változtak: a bruttó keresetek 40%-kal, a nettók 39%-kal emelkedtek. A statisztikai adatok visszaigazolják a mélyinterjúkból és a májusi keresetfelvétel feldolgozásából származó információkat: a versenyszféra minimálbéren magas arányban foglal-

koztató ágazatainak nem volt megfelelő forrása a bérszínvonal-emelés végrehajtására. A törvényben rögzített minimális besorolási alaphér nem volt egyben garantált bér is. A nehéz helyzetben lévő vállalkozások ezért a bérszerkezet átalakításával – a teljesítmény különbségek elismerésére szolgáló mozgó bérek, pótlékok, prémiumok terhére – hajtották végre a papírforma

**A 2000-ben legalacsonyabb bérszínvonalú ágak,
ágazatok helyzetének változása 2002-re**

Megnevezés	Bérszínvonal Ft/fő/hó				Növekedési ütem 2002/2000 %-a alapján	
	Bruttó		Nettó		Bruttó	Nettó
	2000	2002	2000	2002		
Fafeldolgozás	53513	72997	36903	51718	136,4	140,1
Bőrtermék, lábbeli gyártása	53573	67375	37553	49232	125,8	131,1
Textíliák, textiláru gyártása	54203	69725	37633	50272	128,6	133,6
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	54807	81069	37658	56306	147,9	149,5
Halászat	55229	76802	38373	54073	139,1	140,9
Máshová nem sorolt feldolgozóipar	58274	79107	39728	55527	135,8	139,8
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	59538	84240	40905	58548	141,5	143,1
Építőipar	65164	86191	43095	58835	132,3	136,5
Egészségügyi, szociális ellátás	68065	103188	46301	67658	151,6	146,1

Forrás: mint az előző táblázatnál

szerinti minimálbér megadását. Ezzel párhuzamosan olyan teljesítménykövetelményeket állítottak, amelyek segítségével alig kényszerültek magasabb bérek kifizetésére, mint korábban.

A legalacsonyabb bérszínvonalú ágazatokban a foglalkoztatottak 70%-a fizikai dolgozó, akiket szinte kivétel nélkül minimális besorolási alaphéren foglalkoztatnak. A minimálbérek két év alatti csaknem 100%-os emelkedésének valós végrehajtása esetén ezen ágazatok bérszínvonalának messze a nemzetgazdasági átlag felett kellett volna növekednie.

A legalacsonyabb keresetű ágazatok közül csak a költségvetési rend szerint gazdálkodó egészségügyi és szociális ellátás tudott a nemzetgazdasági átlagnál magasabb bérdinamikát felmutatni, mert ott központi forrásokból fedezték a többletet.

A nemzetgazdaságilag magas kereseti dinamika kialakulásában a minimálbér emelésének kényszere annyiban játszott szerepet, hogy a vállalkozások többségénél a minimálbér tényleges biztosítása, a megemelt minimálbér bázisán a munkáltató által szükségesnek tartott kereseti különbségek fenntartása a szokásosnál magasabb bérkirámlást igényelt, s erre meg is volt a fedezetük. E kérdéskörön belül külön említendő, hogy információink szerint a vállalkozások topmenedzserei általában úgy értelmezik a helyes arányokat, hogy nekik minden körülmények között jár legalább az átlagos keresetemelkedés mértékének megfelelő emelés, keresetük színvonalától függetlenül.

A bérek kialakításakor az elsődleges mikroszintű szempont a cég profitabilitása, piaci helyzete. Ez az eredmény mindenképpen megfelel a piaczgazdaságról alkotott elképzeléseknek. A második legjelentősebb „szempont-csokorba” tartoznak a munkaerő-állomány alakításával, illetve az emberi erőforrásból kihozható teljesítmények ösztönzésével kapcsolatos elemek.

Természetesen a környezeti hatásokra (adózás, hasonló vállalkozások bérszínvonala) adott vállalati reakciók is lényegesek, ezt fejezi ki az erre vonatkozó stratégiaelemeknek a har-

madik fontossági halmazba való berendezése. A minimálbérrel kapcsolatos szabályozásra adott válaszreakciók fontosságban csak ezek után jönnek. De ezek még mindig megelőzik az érdekegyeztető fórumok ajánlásainak figyelembe vételét és az uniós bérszínvonalhoz való közelítést. Ez persze érthető is, hiszen a vállalatok a munkaerőért nem uniós piacokon, hanem a magyar piacon „versengenek”. A költségvetési szféra dinamikus béremelésének hatása a vállalati vezetők fejében általában nem éri el a minimálbérrel kapcsolatos hatások, illetve az azokra való reagálás fontosságát (6. táblázat).

A piaci helyzet, a jövedelmezőség, a termelékenység alakulása az összes vállalatcsoport számára a legfontosabb beralakítási tényezőket jelenti. Az állami többségű vállalatvezetőktől a termelékenység a többi cégnél átlagosan 0,5 ponttal alacsonyabb értékelést kapott. Az állami és a magánszféra között tehát még mindig regisztrálható némi különbség ebben a tekintetben.

Az anyagi ösztönzést támogató bérpolitikát csak a jelentős mértékben minimálbéreseket foglalkoztató vállalkozások értékelték az átlagosnál kevésbé fontosnak. Ezeknek a cégeknek – a minimálbér-emelés miatt – vélhetően kevesebb forrásuk maradt az ösztönzésre, ezért vélekedtek a fenti módon.

A munkabéke megőrzése – a kapott adatok tanúsága szerint – a külföldi többségű vállalkozások menedzserei számára kevésbé fontos, mint az állami és a belföldi magáncégek vezetői számára.

6. táblázat

Az adott évi keresetek kialakításában szerepet játszó tényezők fontossága*

Tényezők	2002-ben	2003-ban
Az árbevétel alakulása	3,8	3,8
A nyereség/veszteség alakulása	4,0	4,0
A termelékenység alakulása	3,8	3,9
A minimálbér emelése	2,7	2,2
A minimálbér-emelésből adódó béarányok korrekciója	2,4	2,2
A megfelelő munkaerő-állomány kialakítása	3,2	3,2
A munkabéke megőrzése	2,9	2,9
A költségvetési szféra 2002-es kiemelt kereset-emelkedése, illetve annak 2003-as áthúzó hatása	1,9	2,0
Az anyagi ösztönzés erősítése	3,3	3,5
Igazodás a hasonló cégek kereseteihez	2,9	3,0
Igazodás a hasonló EU-cégek kereseteihez	2,2	2,3
A tb., az adózás szabályainak változása	3,1	3,2
Igazodás az érdekegyeztető fórumok ajánlásaihoz	2,2	2,2

* Az egyes tényezőket – fontosságuk alapján – egy ötfokozatú skálán értékelték a válaszadók: 5: nagyon fontos 1: egyáltalán nem fontos. A közölt értékek a mintaátlagok.

A minimálbér kötelező emelése, illetve az ebből következő béarány-torzulások korrekciója a minimálbéreseket nem foglalkoztató cégek számára értelemszerűen egyáltalán nem fontos, míg azon vállalkozások számára, ahol a minimálbéren foglalkoztatott dolgozók aránya 50% feletti a fenti tényezők jóval fontosabbak, átlagos értékelésük rendre 3,9 és 3,3 (2002-ben), 3,3 és 2,9 (2003-ban). Ez utóbbitként említett gazdálkodó szervezetek rangsorában a minimálbérrel kapcsolatos tényezők általában megelőzik a hasonló cégekhez való igazodást – ellentétben a minta átlagával és a legtöbb vállalatcsoporttal.

A költségvetési szféra dinamikus béremelkedésének hatását elsősorban a mezőgazdasági vállalkozások értékelték fontosnak.

Az érdekegyeztető fórumok ajánlásai csaknem kizárólag a nagyvállalatok és a köztulajdonú cégek számára jelentenek valódi igazodási pontot. A 300 fő feletti cégek e tényezőt átlagosan 3,5-re értékelték, míg a mikrovállalatok 1,9-re. Az állami többségű cégek átlagos osztályzata 3,1, míg a külföldi és belföldi magántulajdonú vállalkozások hasonló értéke 2 körül alakul. Az ágazatok közül leginkább – a jelentős állami tulajdoni háttér mellett működő – szállítás, távközlés cégvezetői számára jelentenek ezek igazi iránymutatást. Az Országos Munkaügyi Tanács 2002-re vonatkozó 8–10,5 közötti ajánlását a versenyszféra bérei

érzékenyebben meghaladták a statisztikai adatok szerint, tehát a kérdőívekre érkezett válasz alapján kapott értékelés életszerűnek minősíthető.

A felmérésben részt vevő vállalkozások mintegy 60%-a foglalkoztatott minimálbérért dolgozó alkalmazottat 2002-ben. A 2001 decemberi megkérdezés során a minimálbéren is foglalkoztató vállalkozások aránya kétharmados volt. A válaszadó cégek mintegy egyötöde számolt be arról, hogy állományi létszámának több mint felét minimálbéreseket tették ki. A megkérdezettek fele úgy nyilatkozott, hogy a 2001–2003 közötti időszakban a minimálbér emelése gazdálkodási (azaz bérezési és foglalkoztatási) gyakorlatát valamilyen mértékben befolyásolja. Ugyanez az arány 2001 decemberében 57%-os volt.

A 2001 decemberi felmérés során megfogalmazott vállalati prognózisok szerint a minimálbéren történő foglalkoztatás arányainak növekedésére lehetett számítani 2002-ben, s 2003-tól pedig stagnálás várható. A 2003-as megkérdezések során adott helyzetértékelésekből viszont az tűnik ki, hogy a minimálbérért dolgozók aránya lényegében stagnált 2002-ben, s az elmúlt évben ennek az aránynak a határozott csökkenést várták a cégek. Mindez egyáltalán nem meglepő, ha a figyelembe vesszük a bérek határozott mértékű növekedését 2002-ben és valószínű emelkedését 2003-ban, továbbá a minimálbér szinten maradását 2003-ban. A változatlanság csak a minimálbér bruttó összegére vonatkozik, nettó összege emelkedett a teljes időszakra szóló adójóváírás miatt. Feltehetőleg a cégek egy része az összetörölódott kereseti arányok széthúzására használja fel bérfeljesztési keretét, ami automatikusan a minimálbéreseket arányának apadásához vezet (7. táblázat).

Érdekes összefüggés rajzolódik ki a cégek foglalkoztatási tervei és a minimálbéreseket 2002-es aránya között. Az egyetlen csoport, ahol a minimálbéren foglalkoztatott létszám növelését tervezők vannak markáns többségben azok a vállalatoké, ahol a vonatkoztatási időpontban egyáltalán nem alkalmaztak minimálbér fizetése mellett dolgozót.

A minimálbéren történő foglalkoztatás elterjedtségét összefoglalóan jellemző mintaátlag, illetve e jelenség „története” és a közeljövőre vonatkozó prognózisok mögött mindkét évben jelentős méretbeli, ágazati és területi méretbeli különbségek húzódnak meg.

A rendelkezésre álló statisztikai adatoknak, a szakmai közvéleményben elterjedt nézetnek, s a korábbi megkérdezésekből származó információknak megfelelően, azokkal összecsengve a 2003-as felmérési ered-

7. táblázat

**A foglalkoztatottak létszámának várható alakulása
2003-ban az előző évhez képest (%)**
(2003 februári felmérés szerint)

A létszám	A minimálbéresek aránya az összes foglalkoztatotton belül			
	0%	1-25%	26-50%	50% felett
Nő	54	36	30	33
Nem változik	15	14	26	20
Csökken	31	50	44	47
Összesen	100	100	100	100

mények is azt igazolják, hogy a foglalkoztatottak számával mért vállalati méret növekedésével egyre kisebb arányú a minimálbéren történő foglalkoztatás. Azon cégek aránya, amelyeknél a minimálbéresek aránya meghaladja az 50%-ot a mikro-, a kis-, a közép- és a nagyvállalatok² körében rendre 28, 19, 11 és 7%. A foglalkoztatottak között 10% alatti a minimálbéresek aránya a fenti méretcsoportok 41, 49, 53 és 74%-ában (8. táblázat).

8. táblázat

**A minimálbéren foglalkoztatottak aránya
2002-ben (%)**

	10% alatt	11– 30%	31– 50%	50% felett	össze- sen
Mikrovállalkozások	46	14	9	31	100
Kisvállalkozások	55	16	8	21	100
Középvállalatok	57	20	10	13	100
Nagyvállalatok	71	12	7	10	100
Köztulajdonúak	62	22	10	6	100
Belföldi magántulaj.	51	16	9	25	100
Külföldi tulajdonúak	69	4	9	18	100
Mezőgazdaság	48	25	11	15	100
Ipar	58	19	4	19	100
Építőipar	56	10	7	27	100
Kereskedelem	43	13	14	30	100
Szállítás, távközlés	69	7	10	14	100
Szolgáltatások	57	11	10	21	100
Közép-Magyarország	43	18	12	26	100
Közép-Dunántúl	50	15	8	27	100
Nyugat-Dunántúl	58	14	8	19	100
Dél-Dunántúl	56	19	8	18	100
Észak-Magyarország	51	13	8	28	100
Észak-Alföld	48	17	12	23	100
Dél-Alföld	53	16	8	23	100
Magyarország összesen	54	16	9	21	100

Forrás: GKI felmérés 2003 február

A KSH adatai szerint a vállalkozás nagysága jelentősen befolyásolja az átlagkeresetek színvonalát. Ez a fejlett piacgazdaságú országokban is általános tapasztalat. A legalább ötven fővel dolgozó cégek kereseti előnye közel 80%-os az ötven főnél kisebb vállalkozásokkal szemben. A statisztikailag kimutatott különbséget nyilvánvalóan tompítja a zsebbe fizetés gyakorlata, amely a mikro- és kisvállalkozásoknál jóval elterjedtebb.

Méretnagyság szerint a mikrovállalatoké az egyetlen olyan cégcsoport, amelyben azon cégek aránya, amelyek a minimálbéresek arányának növekedését jelezte 2002-ben az előző évhez képest meghaladja azokat, akik ennek az arálynak a csökkenéséről számoltak be. A 2003-ra vonatkozó prognózis szintén elütött a többi cégcsoportétól: a minimálbéren történő foglalkoztatás növekedésére számítók aránya a mintaátlagot meghaladta, az ennek csökkenését jelzők aránya viszont alatta maradt a mintaátlagnak.

A nemzetgazdasági ágak közül a leggyakoribb a minimálbéren történő foglalkoztatás a kereskedelemben és az építőiparban, a legkevésbé jellemző mindez a szállításra és távközlésre. Ezek az eredmények nem mondanak ellent a 2001 decemberi felmérés során kapott adatoknak. Akkor a mezőgazdasági vállalkozások is jóval az átlagnál magasabb arányúnak tartották a minimálbéren történő foglalkoztatás elterjedtségét. Az építőipar és a kereskedelem a KSH adatai szerint alacsony kereseti átlagú ágazatok, a kereseti egyenlőtlenségek ugyanakkor ezekben a szektorokban a legnagyobbak (9. táblázat).

Az iparon belül jelentős az egyes alágazatok közötti szóródás. A leggyakoribb a minimálbéren történő foglalkoztatás az élelmiszeriparban, valamint a feldolgozás, papír- és bútorgyártás, valamint a híradástechnikai termékek gyártása területén. Ezeken a területeken a mintaátlagnál lényegesen gyakoribb a minimálbéren történő foglalkoztatás. Valamivel kevésbé van a mintaátlag felett a textilipar. A másik szélső ponton a járműgyártás, illetve a gép- és berendezés-gyártás található. Ezek az adatok is meglehetősen hasonlóan a 2001 decemberében regisztráltakhoz.

Az ágazati különbségek mindazonáltal jóval kisebbek, mint amekkora differenciákat a foglalkoztatott létszám szerint képzett csoportok között regisztráltunk. E két változó kombinációja viszont lényeges összefüggésekre mutat rá: a kereskedelmi és építőipari mikro- és kisvállalkozások esetében a minimálbéres

**A minimálbéren foglalkoztatottak arányának változása
az előző évhez képest (%)**

	2002-ben, tény				2003-ban, várhatóan			
	Nő	Nem vált.	Csökken	Összesen	Nő	Nem vált.	Csökken	Összesen
Mikrovállalatok	24	55	21	100	10	64	26	100
Kisvállalatok	23	41	36	100	13	53	24	100
Középvállalatok	33	34	33	100	5	45	50	100
Nagyvállalatok	43	14	43	100	0	23	77	100
Köztulajdonúak	44	25	31	100	5	36	59	100
Belföldi magántulaj.	27	43	30	100	10	53	37	100
Külföldi tulajdonúak	16	42	42	100	11	78	11	100
Mezőgazdaság	25	50	25	100	9	53	38	100
Ipar	30	42	28	100	8	46	46	100
Építőipar	28	32	40	100	25	67	8	100
Kereskedelem	30	35	35	100	8	45	47	100
Szállítás, távközlés	27	20	53	100	13	50	37	100
Szolgáltatások	26	51	23	100	6	72	22	100
Közép-Magyarország	28	44	28	100	8	57	36	100
Közép-Dunántúl	19	31	50	100	17	44	49	100
Nyugat-Dunántúl	15	49	36	100	13	57	30	100
Dél-Dunántúl	33	34	33	100	6	52	42	100
Észak-Magyarország	30	40	30	100	0	55	45	100
Észak-Alföld	26	45	19	100	7	52	41	100
Dél-Alföld	37	44	19	100	17	51	32	100
Magyarország összesen	28	42	30	100	9	54	37	100

Forrás: GKI felmérés 2003 február

foglalkoztatás elterjedtsége nagyobb, mint a mintaátlag kétszerese.

A minimálbéreseket aránya az összes foglalkoztatottan belül 2002-ben jelentősen csökkent a szállítás és távközlés, és némileg az építőipar területén. A többi ágazatban nagyjából-egészében stagnálás volt regisztrálható. A 2003-ra vonatkozó prognózisok esetében az építőipar a „kakukktójás” – ez az egyetlen ágazat, ahol a minimálbéres foglalkoztatás előfordulási arányának növekedésével számolnak a vállalkozások.

A vállalkozások tulajdoni háttér szerinti csoportjai közül a külföldi többségű cégek csoportja emelhető ki: ezek között a mintaátlagnál lényegesen alacsonyabb volt 2002-ben a minimálbéres foglalkoztatás elterjedtsége. A 2003-ra vonatkozó prognózisok szerint a hazai tulajdonú cégek inkább a minimálbéreseket arányának csökkenésére számítanak, míg a külföldi többségi tulajdonúak stagnálást valószínűsítene (10. táblázat).

Az átlagkeresetek alakulásában 2000-ben még gyakorlatilag semmilyen különbség sem volt abban a tekintetben, hogy az adott vállalatcsoportokon belül

9. táblázat

mekkora a minimálbéren foglalkoztatottak aránya. 2001-ben és 2002-ban azonban már más a helyzet. Ezekben az években, a magas arányban minimálbéren foglalkoztató vállalkozások bérdinamikája szignifikánsan meghaladta az alacsony arányban minimálbérért dolgoztató cégeket. (A KSH adatai és a májusi keresetfelvételtől számított adatok ellentmondanak ennek az eredménynek!)

A 2003-ra vonatkozó – 2003 februárjában adott – prognózisok szerint ez a hatás csökkenőben van, a versenyszféra tehát három év alatt többé-kevésbé feldolgozta az állami szabályozás drasztikus módosulásának következményeit a vállalkozások véleménye szerint. A magas arányban minimálbéreseket foglalkoztatók némileg magasabb tervezett bérdinamikája a korrekciós folyamat kiteljesedésére utal. Ennél a jelenségnél azonban ismételtelen fel kell hívni a figyelmet a postai kérdés az azon módszertani problémájára, hogy általában a jobb helyzetben lévő cégek válaszolnak. A magas arányban minimálbéren foglalkoztatók közül a bérfejlésre egyáltalán nem gondolók feltehetőleg alulreprezentáltak a válaszok között. Vélhetőleg ez okozza az ellentmondást a felmérési és a számított adatok között.

A májusi keresetfelvétel adatainak feldolgozásából levonható főbb következtetések³

A 2002. évi tényleges bérfolyamatok számottevően eltértek attól a pályától, amely a 2001-es tényadatok 2002-re történő előreszámítása idején valószínűnek látszott. Az eltérés a versenyszférában volt kisebb. A két lépcsős minimálbér-emeléssel terhelt két év bérnövekedése (33,7 %) – összehasonlítható foglalkoztatotti körre számítva – 6 ponttal volt több a prognosztizálnál. A költségvetési szféra béralakulásának összevetői közül a 2002 szeptemberi közalkalmazotti bér-emelés új, nem tervezett növekedési tényező volt, amely a közalkalmazotti kör két éves bérnövekedésére vonatkozó prognózist (38,5 %) alaposan (mintegy 14 ponttal) átirta.

A bérnövekedési adatok eltéréseit nem elsősorban a bérarányok feszültségei determinálták. A verseny-

10. táblázat

A bruttó átlagkereset növekedési üteme, 2000-2003

(előző év=100,0)

2000-ben	I.	II.	III.	IV.	V.
Fizikai	112.3	112.2	111.3	112.3	112.2
Szellemi	113.4	112.2	112.9	112.1	112.7
Összesen	113.2	112.9	112.5	112.8	112.9
2001-ben	I.	II.	III.	IV.	V.
Fizikai	114.0	115.3	117.3	121.0	116.0
Szellemi	113.5	114.5	116.3	121.8	115.3
Összesen	113.5	114.9	117.0	123.6	115.9
2002-ben	I.	II.	III.	IV.	V.
Fizikai	111.3	113.1	114.8	119.5	113.7
Szellemi	111.8	112.4	114.2	119.5	113.7
Összesen	111.7	112.9	114.2	120.8	113.9
2003-ben prognózis	I.	II.	III.	IV.	V.
Fizikai	108.6	108.7	108.6	108.4	108.4
Szellemi	108.5	109.2	110.0	109.6	108.8
Összesen	109.6	108.7	116.6	112.5	109.5

A minimálbérén foglalkoztatottak aránya az összes dolgozón belül: I. 0% II. 1–25% III. 26–50% IV. 50% felett V. nemzetgazdaság összesen

Forrás: GKI felmérés 2003 február

szféra alacsony átlagkeresetű, ezért a minimálbér-emeléskor kényszerhelyzetbe került ágazataiban nem volt tapasztalható átlagon felüli bérnövekedés. A vállalati méret szerinti differenciálódásnál a minimálbér-emelést könnyebben átvészelő nagy szervezetek vezetik a listát. Más a helyzet a közalkalmazotti körben, ahol a bérpolitikai intézkedés elhatározásában, de különösen a végrehajtás differenciáltságában a minimálbér keltette feszültségeknek domináns szerepe volt.

A prognosztizáltnál magasabb, differenciáltan megvalósuló bérnövekedés a versenyszférában alig változtatott azokon az arányokon, amelyek a minimálbér-emelés nyomán kialakultak. Erre persze sem idő, sem érdemleges bérpolitikai mozgástér nem volt 2002-ben. Jelentősebb változás e tekintetben 2003 elején sem volt várható 2003-ra, a helyzet annyival volt könnyebb a gazdálkodók számára, hogy a minimálbér 2003-ban nem növekedett, ezért a 2003-as bérforrásaik felhasználásakor orvosolhatták a legégetőbb aránytalanságok egy részét. A kereseti arányok összenyomódását jelzi, hogy 2000-ben a versenyszféra létszámának 37,1 százaléka keresett a minimálbér 1–2 szerez sávján belüli összeget, 2003-ban – prognózisunk szerint – a foglalkoztatottak 64,4 százaléka. A versenyszférában továbbra is jellemző, hogy az eltérő képzettséget, gyakorlatot igénylő, eltérő munkakörülmények között végzendő munkafeladatok nagy részét alig különböző

munkabérrel fizeti a munkaadó, mert egyelőre nincs módja a hagyományos bérkülönbségek visszaállítására.

A költségvetési szférában a 2000–2003 évek közti időtartam – időben különbözve – valamennyi fontosabb ágazat bérviszonyait jelentősen javította. A közgazdasági és különösen közalkalmazotti területek évek óta fennálló kereseti elmaradását a versenyszférához képest 2003-ra sikerült minimálisra csökkenteni. A minimálbér-emelés keltette munkaköri béraránytalanságok nagy része megszűnt, vagy jelentősen enyhült. Megoldandó feladat a nem diplomás szakképzettek körében maradt, ezzel azonban most már könnyebben megbirkóznak a munkahelyi vezetők.

Ahogy az várható volt, a hazai keresetek szóródását a minimálbér erőteljes emelése érzékelhetően mérsékelte. Az átlag felett és az átlag alatt keresők átlagkeresetének hányadosa 3,12-ről 2,98-ra csökkent két év alatt a versenyszférában. Megnőtt a keresők alsó tizedének részesedése a keresettömegből, miközben a felső tizedé a versenyszférában nem változott, a költségvetésiben csökkent.

Továbbra is azt tartjuk valószínűnek, hogy a kereseti hierarchia összenyomódását, amely a versenyszféra munkavállalóinak felét, kétharmadát érintette, a következő közeli években tádulás követi, amely a csökkenő nominálbér emelkedés adta lehetőségeknél több forrást igényel. Az arányok csillapított helyreállítása, 2003-as számítások szerint ötszázmilliárd forintot igényelt volna. Amennyiben a vállalkozások a versenyképesség megőrzése érdekében nem kényszerülnek a bérekkel való szigorú takarékosagra, úgy évente akár százmilliárd forint bértöbbletet is előidézhethet az erőltetett minimálbér-növelés következményeinek kezelése a versenyszférában.

* * *

Összességében megállapítható, hogy a 2002-es keresetnövekedési dinamika főbb okai az alábbiak voltak:

- Az éveken keresztül szigorú keretek közé szorított bérnövekedés kompenzációs hatása, mint igény.
- A keresetemelési igények politikai támogatottsága, összefüggésben a hatalomért folytatott kiélezett parlamenti választási harccal. Ez a minimálbér-emelések mértékének kialakításában és a központi bérintézkedések mértékében nyilvánult meg.
- Az igények kielégítését lehetővé tevő korábbi kedvező gazdasági eredmények és a versenyképesség

romlását felvállaló gazdálkodói, továbbá az államháztartási hiány emelkedését megengedő állami magatartás.

A történések eredményeképpen *jelentősen nőtt a bérszínvonal és a reálkereset a költségvetési szférában, mert itt a végrehajtás anyagi háttere gyakorlatilag teljes körűen biztosított volt. A minimálbér-emelések által generált bérszínvonal-emelkedés részlegesen valósult meg.* A versenyszférában, ahol nem mindenütt voltak megfelelő források az emelés finanszírozásához, ott inkább csak a keresetek belső átstrukturálódása történt. Egyidejűleg megindult néhány alacsony jövedelmezőségű, főleg külföldi bér munkán alapuló ágazat leépülése, elsorvadása.

A cikk lezárásának időpontjában még nem álltak rendelkezésre a 2003. évi tényadatok, de a január-novemberi adatok alapján az látszik, hogy a folyamatok hozzávetőlegesen megfeleltek a várakozásoknak.

2003 január-november között az öt és több főt foglalkoztató vállalkozásoknál, valamint a költségvetési intézményeknél foglalkoztatottak bruttó nominális átlagkeresete 12,5%-kal, a nettó 15,2%-kal, a reálkeresete 10,1%-kal haladta meg az előző évit. A versenyszférában ugyanezek az értékek rendre 8,9; 12,8; 7,8%, a költségvetésiben 19,2; 19,7; 14,4%. A versenyszféra fizikai foglalkoztatottjainak bruttó keresetei 6,7%-kal, míg a nettók 13,8%-kal emelkedtek, a költségvetési fizikaiak esetében valamivel szolidabb az elnyílás: 13,8, illetve 19,9%.

2003-ban a makrogazdasági eredményekkel összhangban nem álló bérkiáramlás okai a következőkben foglalhatók össze:

- A költségvetési szférában a korábbi keresetemelkedés áthúzó hatása, valamint az erőteljes létszámbővülés, mely az EU-csatlakozáshoz elengedhetetlen intézményrendszer kiépítésével függ össze a közigazgatásban, illetve a megemelkedett keresetek létszámvonó hatásával az egészségügyben és az oktatásban.

- A versenyszférában folytatódott mikroszinten a kereseti különbségek helyreállítására irányuló tevékenység a kellő forrásokkal rendelkező cégek körében, és az adózási szabályok megváltozása következtében az alacsony átlagbérű ágazatokban a nettó keresetek alakulása számottevően és a korábbiaktól teljesen eltérő módon meghaladta a bruttó keresetek növekedését, mely igen magas reálkereseti mutatókhoz vezetett. A fizikaiak esetében tehát a költségvetés jelentős forrásokat hagyott a munkáltatóknál a nettó keresetemelkedések megfinanszírozására.

2004-ben várhatóan ellentétesen ható folyamatok alakítják majd a bérkiáramlást:

- A költségvetési szférában a költségvetési hiány mérséklése érdekében megszorító intézkedésekre kerül sor, melynek során a reálkeresetek szinten tartását biztosító béremelésekre lehet számítani a létszám enyhe emelkedése, esetleg stagnálása mellett.
- A versenyszférában a minimálbér emelése ismét némi feszültséghez vezet, mert a helyreállítási szakaszt visszaveti, illetve a forrásokkal rendelkező vállalati körben magasabb bérkiáramláshoz vezethet a mikroszinten kívánatos kereset különbségek megőrzése; az adózási szabályok változása az alacsony kereseti színvonalú körben megismétli a 2003-as tendenciákat a nettó-bruttó bér elnyílásában.

Lábjegyzet

- ¹ A GKI Rt. felmérései 2001. december és 2002. január között, valamint 2003 februárjában kerültek lebonyolításra
- ² A GKI felmérésre vonatkozóan a következő definíciókat alkalmaztuk. Mikroállalat a 20 fő alatt, kisállalat a 21 és 50 fő között, középvállalat az 51 és 300 fő között, s végül nagyvállalat a 300 főnél többet foglalkoztató gazdasági társaság.
- ³ A kutatás során a Foglalkoztatási Hivatal májusi keresetfelméréséből származó adatokat két alkalommal dolgoztuk fel. Először 2002 elején a 2001-es tényadatokat, melyekből előreszámítást végeztünk 2002-re, majd 2003 elején a 2002-es tényadatokat és előreszámítást végeztünk 2003-ra, továbbá összevetettük a 2002-re vonatkozó előreszámítást a tényadatokkal.